

MONSIEUR

MONSIEUR

MACHT EN PASSIE
OP EN NAAST
DE FRANSE TROON

Gorik Goris

7	INLEIDING
15	ORLÉANS EN BOURBON
23	HENDRIK
33	GASTON
87	PETIT MONSIEUR
127	FILIPS VAN ORLÉANS
183	MONSIEUR EN MADAME
221	CHARTRES
257	HET HUIS ORLÉANS

HENDRIK

Hendrik IV van Bourbon, koning van Frankrijk en koning van Navarra (1553–1610)
(Frans Pourbus de jongere)

In Frankrijk wint, net zoals in de Nederlanden, het calvinisme aan populariteit in de tweede helft van de 16e eeuw. Calvinisten zijn protestanten die de katholieke hiërarchie, organisatie en liturgie verwerpen. In Frankrijk worden ze 'hugenoten' genoemd. Hun groeiende aanhang onder diverse lagen van de bevolking verontrust de katholieke kerk en het koninklijk hof. Belangrijke adellijke families, waaronder Bourbon en Condé, bekeren zich openlijk tot het calvinisme. In de godsdienstkwesie spelen ook politieke en economische motieven. De verschillende adellijke families beconcurreren zowel elkaar als de koning om hun eigen macht, aanzien en bezittingen verder uit te breiden. Sommigen hopen dat te doen door zich te bekeren tot het protestantisme, anderen hopen dan weer bij het bestrijden ervan garen te spinnen. Er ontstaan grosso modo drie partijen: de hugenoten onder leiding van Bourbon, Condé en Coligny; de fanatieke katholieken onder leiding van de hertog van Guise; en de gematigde katholieken. Het koningshuis, dat geleid wordt door steeds zwakkere figuren, schippert tussen de verschillende partijen. Vanaf 1562 verzeilt het land in een burgeroorlog, waarbij moordpartijen, veldslagen en vredesakkoorden elkaar afwisselen. Tussen 1562 en 1580 vonden zeven 'hugenotenoorlogen' plaats. In die conflicten groeit Hendrik van Bourbon-Navarra uit tot de leider van de hugenoten. Bij zijn huwelijk met Catharina, de zuster van koning Karel IX, in augustus 1572 ontsnapt hij op het nippertje aan de dood. Fanatieke katholieken vermoorden duizenden protestanten die naar Parijs voor de bruiloft zijn gekomen. Hendrik van Navarra ontspringt de dans door zich te bekeren tot het katholicisme. Hij wordt aan het hof gevangengehouden. Vier jaar later ontsnapt hij en herroept hij zijn bekering.

Als in 1584 de jongere broer en troonopvolger van koning Hendrik III Valois aan tbc overlijdt, wordt Hendrik van Navarra de nieuwe troonopvolger. Alle oudere takken van de Valois en Bourbons zijn immers uitgestorven. De Franse koning heeft zelf geen kinderen en al zijn broers zijn dood. Hij amuseert zich aan het hof vooral met zijn *mignons*: mooie jongens die dikwijls in vrouwenkleren de koninklijke vertrekken opfleuren. De fanatieke katholieken vinden het idee van een protestantse troonopvolger gewoon belachelijk en hervatten de vijandelijkheden. Koning Hendrik III steunt eerst de katholieken en de hertog van Guise. Als die laatste te machtig wordt, laat hij hem vermoorden. Dat wekt zoveel verontwaardiging – onder andere Parijs komt in opstand – dat de koning hulp moet zoeken bij Hendrik van Navarra. Tijdens hun gezamenlijke beleg van Parijs in 1589 slaagt een fanatieke katholiek erin de koning neer te steken. Hij overlijdt 's anderendaags aan zijn verwondingen. Hendrik van Navarra wordt daardoor koning Hendrik IV Bourbon van Frankrijk. Hij dient nog wel wat drempels te nemen om algemeen aanvaard te worden: de Spaanse koning denkt dat de katholieken hulp kunnen gebruiken en stuurt een leger. Dat heeft echter een omgekeerd effect, want veel Fransen zien de aanwezigheid van de erfvijand niet zitten. Als Hendrik IV zich vervolgens opnieuw tot het katholicisme bekeert, krijgt hij de steun van een groot deel van de bevolking. De Spanjaarden trekken zich na enkele militaire nederlagen terug.

‘LE VERT GALANT’

In 1598 schenkt Hendrik IV met het Edict van Nantes de hugenoten een vorm van godsdienstvrijheid: in een aantal plaatsen mogen ze hun geloof belijden. Ze krijgen ook enkele versterkte steden waar ze zich in tijd van nood kunnen terugtrekken. De paus is zo vriendelijk om Hendriks kinderloze huwelijk met Catherina van Valois ongeldig te verklaren. Het koppel zag elkaar ook nauwelijks. Hendrik

had een zeer innige relatie met de markiezin Gabrielle d'Estree, die officieel zijn maîtresse is. Ze schenkt hem drie kinderen en heeft grote invloed op hem. Gabrielle doet hem bijvoorbeeld inzien dat een nieuwe bekering tot het katholicisme politiek voordeel oplevert. Na de nietigverklaring van het koninklijk huwelijk staat zij in poleposition om de nieuwe echtgenote te worden, maar ze bezwijkt in april 1599 in het kraambed. Geruchten van vergiftiging doen de ronde. Haar dure levensstijl riep immers misprijzen op in Parijs en bij een deel van de katholieke adel. Wetenschappers zijn er vandaag van overtuigd dat ze gestorven is aan zwangerschapsvergiftiging. Hendrik IV huwt in 1600 vervolgens Maria de Medici. Het gaat om een zuiver politiek huwelijk en Hendrik ziet zijn bruid maar halvelings zitten. Vervelend voor de vorst is dat hij een andere mooiere vrouw een huwelijksbelofte heeft gedaan. Hendrik is een heuse vrouwengek die de bijnaam ‘Le Vert Galant’ krijgt. Een ‘galante groene’ is oorspronkelijk een struikrover die opereert in een bosrijke omgeving. Men gebruikte de term echter ook voor een rokkenjager. De dame in kwestie is Catherine Henriette de Balzac d'Entragues. Om haar in zijn bed te krijgen, belooft de koning met haar te trouwen als ‘hun samenzijn’ tot een zwangerschap en een zoon zou leiden. Hij zet dat zelfs op papier. Tot grote verrassing van Hendrik IV blijkt de dame zes maanden later wel degelijk zwanger te zijn. Catherine Henriette is dan ook zeer misnoegd wanneer zij verneemt dat hij met Maria de Medici gaat trouwen. Om haar te paaien, verheft de koning haar tot markiezin de Verneuil. Als zij wat later een miskraam krijgt, acht Hendrik zich niet langer gebonden aan de huwelijksbelofte. Om die toch enigszins gestand te doen, benoemt hij haar tot hofdame van zijn nieuwbakken echtgenote. Bij de plechtige intrede van Maria de Medici in Parijs stelt hij Catherine Henriette voor met de woorden: ‘Zij hier was mijn maîtresse en zij wil jouw persoonlijke dienaress zijn.’ De verleden tijd in zijn woorden is een pertinente leugen. Hij blijft het bed delen met La Verneuil. Ze schenkt hem twee kinderen: een zoon en een dochter. Met Maria de Medici krijgt hij zes kinderen. Volgens

PETIT MONSIEUR

Filips van Orléans, prins van Frankrijk, Monsieur (1640–1701)
(Antoine Mathieu)

Filips van Anjou, le petit Monsieur, is nog geen drie jaar oud als zijn vader Lodewijk XIII sterft. Veel herinneringen heeft hij niet aan de chagrijnige koning. Hij stelt wel vast dat zijn iets oudere broer koning wordt en dat hun moeder de zware taak krijgt om als regentes op te treden. Anna van Oostenrijk wil met haar zonen een hecht gezin blijven vormen. Zij houdt hen nog steeds in haar buurt en staat erop dat ze samen de maaltijd nuttigen. Als een echte ouder gaat ze zowel gezaghebbend als teder met haar kinderen om. Kardinaal Mazarin is niet alleen haar toeverlaat op politiek vlak, maar staat mee in voor de opvoeding en opleiding van de prinsen. De koninklijke familie verblijft vooral in het Parijse Palais-Royal of in de kastelen van Saint-Germain en Fontainebleau buiten de stad. Lodewijk en Filips voelen zich erg met elkaar verbonden en zijn gewoonweg graag bij elkaar. Dat houden ze hun hele leven vol. Beiden aanbidden hun moeder. Het drietal spreekt in intieme momenten onder elkaar soms Spaans, de moedertaal van Anna. In tegenstelling tot wat sommige historici beweren, verloopt hun opleiding door de politieke strubbelingen en opstanden (zie verder) niet gebrekkig. Zij leren wat alle prins en edellieden in die tijd voorgeschoteld krijgen: filosofie, geschiedenis, krijgskunst, ballet... Beide broers zijn overigens enthousiaste dansers. Hun opleiding verloopt wel apart van elkaar. Bij Lodewijk ligt de nadruk meer op staatszaken, omdat hij eens het land moet leiden. Zowel de regentes als Mazarin vreest dat le petit Monsieur ooit een bedreiging vormt voor zijn broer. Ze hebben daarbij Gaston van Orléans voor ogen. In de opvoeding van Filips wordt dat aspect dan ook zeer benadrukt. Filips moet te allen tijde de hogere positie

van zijn broer aanvaarden en zich aldus gedragen. Anna waakt er wel over dat hij nooit jaloers wordt door hem aandacht en liefde te schenken. Le petit Monsieur is zeer volgzaam en toont zijn hele leven een enorme bewondering voor Lodewijk. Die laatste treedt graag als de wijze oudere broer op en lijkt daarbij de plaats in te nemen van de afwezige vaderfiguur. Voor Filips is Lodewijk niet alleen een broer, maar ook de koning die de zware taak heeft om het land in naam van God te leiden. Dat wil niet zeggen dat ze nooit ruziemaken. Een dienaar vertelt bijvoorbeeld over een gebeurtenis uit hun vroege tienerjaren. De koninklijke familie is op rondreis en houdt halt in Corbeil: 'De koning verlangde dat *petit* Monsieur bij hem op de kamer sliep. De kamer was echter zeer klein. 's Ochtends bij het ontwaken spuwde de koning onbedoeld op het bed van Monsieur. Die reageerde onmiddellijk door ook op het bed van de koning te spuwen. Lodewijk, die boos werd, spuwde terug op de neus van Monsieur. Die sprong dan weer op het bed van de koning en begon erop te urineren. De koning deed hetzelfde op het bed van Monsieur. Bij gebrek aan spuug en pis begonnen ze aan elkaars lakens te trekken en zich voor te bereiden op een regelrecht gevecht.' Filips gedraagt zich bij dat alles temperamentvoller dan Lodewijk, maar is ook gemakkelijker te bedaren. Het conflict in kwestie raakt opgelost, doordat de gouverneur van de koning hen ter orde kan roepen. In de marge van het verhaal neem je ook de gebrekkige hygiëne in de vroegmoderne tijd waar. Op de grond spuwen wordt niet als een probleem beschouwd, de ruzie wel. Geen toeval allicht dat tbc en andere infectiezieken welig tieren. Ook later durven de broers met elkaar ruziemaken, maar ze drijven het nooit echt op de spits.

TEGENSTRIJDIGE GEVOELEN

Lodewijk en vooral Filips krijgen veel waardering van hun oom, Gaston van Orléans. Hij toont zich zeer gehecht aan de jonge koning, maar voelt zich vooral verbonden met Filips. Dat heeft allicht te maken met diens positie als 'reserve' voor de troon, een plaats die Gaston zelf maar al te lang heeft moeten innemen. Filips was bovendien ook een mooi kind, dat net zoals Gaston vrolijkheid en jovialiteit uitstraalde en er niet voor terugschrok om een gesprek aan te knopen. Lodewijk daarentegen was meer gesloten en bedachtzaam. Ook van de kant van Filips is er veel waardering voor zijn oom. Bij Anna en Mazarin blijft er, ondanks de goede samenwerking, toch een vorm van argwaan bestaan tegenover Monsieur. Dat blijkt wanneer beide prinses achter elkaar ziek worden in 1647. In de zomer wordt Filips getroffen door een ernstige vorm van dysenterie. De zevenjarige krijgt hoge koorts en daarbovenop de mazelen. Het hof gaat naar Fontainebleau en laat de prins voor verzorging in Parijs achter. Als de koningin zich openlijk zorgen maakt over zijn gezondheid en aanstalten maakt om terug naar Parijs te gaan, komt Mazarin tussenbeide. Hij wijst erop dat alle slechte berichten over de gezondheid van de kinderen koren op de molen zijn van degenen die aanspraak hopen te maken op de troon. De kardinaal denkt daarbij vooral aan de aanhangers van Orléans. Als Filips sterft, wordt Monsieur immers opnieuw troonopvolger. Op haar reis naar Parijs krijgt Anna het gezelschap van de hertogin van Orléans, die hengelt naar de toestand van de zieke prins. In het Palais-Royal is Filips ondanks zijn hoge koorts enorm blij om zijn moeder weer te zien. De ziekte wijkt en *le petit Monsieur* is beter. Het voltallige hof komt zich daarvan vergewissen. Filips, die niet tegen de drukte kan, eist met succes dat hij alleen wil zijn met zijn moeder. Hij kan echter niet mee terug naar Fontainebleau, omdat hij nog te zwak is. Daar aangekomen toont de koningin zich openlijk blij omdat een van haar kinderen aan de dood is ontsnapt. Gaston worstelt met zijn emoties en weet niet goed of hij nu blij of weemoedig moet

zijn. Dus reageert hij niet of nauwelijks. Ook bij de daaropvolgende ziekte van de koning houdt hij zich op de vlakte. De familie is nog maar pas terug in Parijs herenigd met Filips of Lodewijk wordt op 10 november zwaar ziek. De koning krijgt hoge koorts ten gevolge van de pokken, een besmettelijke en dodelijke ziekte. De koningin waakt hoogstpersoonlijk over de zieke Lodewijk en stuurt de nog sterk verzwakte Filips weg van het paleis. Hij wordt ondergebracht in de woning van een vertrouweling, de intendant van financiën. Anna en Mazarin vrezen dat Gaston van de gelegenheid gebruik zal maken om Anjou te ontvoeren. Zij laten daarom de woning bewaken door een volledige compagnie gardisten. De koning wordt gelukkig beter en houdt geen zichtbare letsels aan de ziekte over. De pokken lieten immers bij de meeste zieken vreselijke littekens in het gelaat en op de rest van het lichaam achter. De paranoia ten opzichte van Gaston lijkt overdreven. Monsieur heeft niets ondernomen om zijn positie in de troonsopvolging te verbeteren. Al doet er wel een roddel de ronde dat er op een feestmaal ter ere van 'Gaston I' gedronken is.

In mei 1648 brengt de koninklijke familie een bezoek aan de kathedraal van Chartres om de genezing van Lodewijk en Filips te vieren. Op 11 mei wordt Filips er gedoopt en krijgt er zijn officiële naam. Gaston van Orléans is dooppeter. Henriëtte Maria, zus van Gaston en koningin van Engeland, is meter. Het zit Filips niet mee, want een tijdje later krijgt hij ook de pokken. Hij geneest, opnieuw zonder dat er littekens achterblijven. Hij is wel enorm verzwakt. Zijn meter is niet aanwezig op het doopsel, maar arriveert in juli 1644 eerder noodgedwongen in Frankrijk. De burgeroorlog die is uitgebroken tussen koning Karel I Stuart en het Engelse parlement verloopt niet naar wens voor die eerste. Koningin Henriëtte Maria komt haar Franse familie om steun vragen. Ze krijgt onderdak in het Louvre en mag in Saint-Germain een eigen hof houden. Dat hof trekt tal van Engelse edellieden aan die op hun beurt op de vlucht zijn geslagen voor de zegevierende parlementstroepen. De edelen hebben verschillende

visies op de te volgen politiek, waardoor Saint-Germain een broei-nest van intriges en rivaliserende fracties vormt. Sommige Engelsen houden zelfs duels op leven en dood. Het geldt dat ze voor haar hofhouding krijgt, sluipt ze door naar Engeland om de troepen van haar man te onderhouden. Zowel haar dochter Henriëtte Anna als haar zonen Karel en James komen ook over. Een hofdame ontsnapt met de twee jaar oude Henriëtte Anna aan de parlementstroepen: door zich als boerin te verkleeden en te doen alsof het haar eigen kind was, kan ze de boot naar Frankrijk nemen. Veel dankbaarheid voor die heikele onderneming toont de Engelse koningin niet en ze stuurt de dappere hofdame vrij snel weer weg. En dat terwijl een andere, oudere, dochter in gevangenschap in Engeland zal sterven. Henriëtte Anna zal jaren later de eerste echtgenote van Filips worden. De Franse steun valt langzaam maar zeker weg, als Karel I het onderspit delft en in 1649 op bevel van het parlement onthoofd wordt. Anna van Oostenrijk en Mazarin hebben op dat moment andere katten te geselen.

FRONDE VAN HET PARLEMENT

Van oorsprong is een *fronde* in Frankrijk een katapult. In de 17e eeuw verwijst het ook naar een kinderspelletje dat het slingeren van steentjes als basis had. Omdat er te veel verwondingen en beschadigingen gebeurden, zou het spel verboden zijn. Waarom het begrip gebruikt werd om een reeks opstanden tegen het centrale gezag te omschrijven, is niet duidelijk. Komt het omdat tegenstanders van Mazarin de ramen van de huizen van zijn aanhangers viseerden met slingers? Of ontstaat het omdat iemand van het hof de eerste opstandelingen als een stelletje stoute kinderen wil omschrijven? Wat het ook was, de Fronde drukt een stempel op de koninklijke familie.

Een van de oorzaken van de Fronde is de groeiende macht en invloed van kardinaal Mazarin. In gezelschap toont hij zich altijd voorkomend

MONSIEUR EN MADAME

Het huis Orléans wordt volop betrokken in de huwelijkspolitiek van Lodewijk XIV. De koning wil de banden aanhalen met andere katholieke vorstendommen, zoals het hertogdom Beieren, Spaans-Habsburg en het hertogdom Savoie. Hij beschikt over slechts één mannelijke troonopvolger: de dauphin Lodewijk. Na de dood van zijn dochter Marie Thérèse in 1672 worden de twee dochters van Monsieur uit zijn eerste huwelijk, Marie Louise (°1662) en Anne Marie (°1669), belangrijke pionnen in de huwelijkspolitiek. Dat ontsnapt niet aan de aandacht van de buitenlandse vorstenhuizen, die een stijgende belangstelling koesteren voor het nageslacht Orléans.

HET TRIESTE LOT VAN DE SPAANSE KONINGIN

Lodewijk overlegt dikwijls met zijn broer over zijn huwelijksplannen voor de familie. Monsieur en Madame hopen dat de koning Marie Louise d'Orléans kiest als huwelijkspartner voor de dauphin. Ze vrezen wel de concurrentie van een Beierse prinses. Probleem is dat de nieuwe vrede met Spanje plechtig bezegeld dient te worden. Een koninklijk huwelijk is daarvoor uitermate geschikt. Bovendien is de Spaanse koning Carlos II nog ongehuwd. Omdat de koning geen eigen dochter meer heeft, is Marie Louise d'Orléans een logische keuze. De koninklijke bastaarddochters komen niet aanmerking, omdat het Spaanse koningshuis dat als een belediging zou opvatten. In de zomer van 1679 vraagt een Spaanse delegatie, na wat

Elisabeth-Charlotte van de Palts, gemalin van Filips Monsieur (1652–1722)
(Hyacinthe Rigaud)

diplomatiek overleg, in Saint-Cloud aan Monsieur officieel de hand van zijn dochter. Aan de ene kant is dit een enorme eer voor de familie Orléans. De Spaanse Habsburgers heersen over een groot koloniaal imperium en horen nog altijd bij de machtigste vorstenhuizen van Europa. Maar aan de andere kant is Carlos II als persoon geen schitterende partij: de Spaanse koning is een andersvalide met ernstige mentale stoornissen, het resultaat van decennialange inteelt. Hij heeft een enorm misvormd hoofd en zijn kin steekt net zoals bij andere Habsburgers naar voren. In Carlos' geval raken de twee rijen tanden elkaar zelfs niet, waardoor hij moeite heeft met kauwen. De Spaanse koning kan nauwelijks stappen en dreigt voortdurend te vallen. Bovendien bezit hij een beperkte intelligentie en is hij psychisch instabiel. De afwijkingen die Carlos II vertoont, werden in zijn tijd geweten aan het werk van de duivel, vandaar zijn bijnaam 'El Hechizado' (de behekste). De Spanjaarden kunnen de deerniswekkende toestand van hun koning moeilijk verhullen voor de buitenlandse ambassadeurs. De Europese adel weet dat Carlos II een 'sukelaar' is. Marie Louise ziet het huwelijk dan ook niet zitten en pleit ertegen bij haar vader en de koning. Tevergeefs, want de politieke belangen zijn te groot. Voorlopig is Frankrijk gebaat bij een vrede met Spanje. Als de gezondheidstoestand van de Spaanse koning op termijn verder verslechtert, kan Marie Louise bovendien in aanmerking komen als regent. Zij maakt daar nog meer kans op als ze een kind met hem kan maken. Het huwelijk heeft per procuratie plaats in Fontainebleau. Daarbij neemt een vervanger of vervangster de plaats in van de bruidegom of bruid. De prins de Conti vervangt de Spaanse koning. Na de plechtigheid is Marie Louise officieel koningin van Spanje. Zij ondergaat de plechtigheid, maar heeft totaal geen zin om te vertrekken. Een markiezin aan het hof getuigt: 'De koningin van Spanje schreeuwt en huilt altijd. Toen de mensen haar in de straat Saint-Honoré (Parijs) zagen, zeiden ze: Ah! Monsieur is te goed, hij laat haar niet gaan, ze is te verdrietig.' Filips is niet van plan toe te geven, maar wil haar ook maximaal troosten. Hij houdt haar daarom

bij wijze van spreken dag en nacht gezelschap. Ze nuttigen maaltijden samen, bezoeken toneelvoorstellingen... Monsieur kan maar met moeite afscheid van haar nemen, maar de afreis naar Spanje kondigt zich aan. Een hofkroniek vertelt: 'Filips stond erop zijn dochter naar Amboise te brengen, terwijl Elisabeth-Charlotte hen in Orléans achterliet. Het afscheid tussen vader en dochter was hartverscheurend. Monsieur kon de moed niet vinden om te vertrekken zonder van Marie-Louise afscheid te nemen, zoals zijn heren voorstelden. Het afscheid begon 's avonds. De prins, die haar pijn wilde verzachten, beloofde dat hij niet zou vertrekken zonder haar nog eens te zien. (...) De koningin van Spanje, bang dat hij haar bedroog, wierp zich op haar knieën en wilde niet opstaan voordat hij haar opnieuw had beloofd dat hij haar weer zou zien. Ze bracht de hele nacht door zonder te slapen en zodra het dag was, stuurde ze hem verschillende berichten, om hem te bezweren haar niet de laatste troost te weigeren die ze van hem verwachtte. Allen die bij Monsieur waren, deden wat ze konden om hem af te brengen (...) om nogmaals afscheid van haar te nemen; maar vaders liefde kreeg de overhand (...) Nadat ze elkaar lange tijd hadden omhelsd (...) kwam de bisschop van Le Mans tussenbeide om Monsieur uit de armen van de prinses te halen. Toen hij haar had verlaten, stond ze op, gooide haar kamerjas om zich heen en rende weg om hem opnieuw te kussen. De kreten die zij slaakte, zouden zelfs de meest harde ziel hebben vermurwd.' Er wacht de kersverse Spaanse koningin een triest lot. Haar echtgenoot, Carlos II, is vriendelijk en voorkomend. Zij leert hem Frans en hij leert haar Spaans. Maar het Spaanse hof gedraagt zich ronduit vijandig. De koning is de speelbal van de facties aan het hof en heeft zo goed als geen eigen inbreng in het beleid of het hofleven. Het beleid is in handen van een reeks adellijke ministers, die niet echt anti-Frans zijn. Daartegenover staat de koningin-moeder, die weliswaar aan invloed heeft ingeboet, maar zoveel mogelijk de belangen van de Oostenrijkse Habsburgers verdedigt. Die hopen net zoals Lodewijk XIV ooit de Spaanse troon onder hun controle te krijgen.

Marie Louise correspondeert met haar vader en stiefmoeder. Elisabeth-Charlotte schrijft: 'Voor zover ik kan oordelen op basis van deze brieven en alle verhalen van degenen (...) die zijn teruggekeerd, is Spanje het meest verschrikkelijke land ter wereld; de manieren daar zijn de meest saaie en het saaiest denkbaar die je je maar kunt voorstellen. Het arme kind! Ik heb met heel mijn hart medelijden met haar omdat ze haar leven in zo'n land doorbrengt. Als troost heeft ze enkel de hondjes die ze meenam (...) De Franse hofdames kunnen niet wennen aan het opgesloten zitten en willen liefst zo snel mogelijk naar huis.' Uiteraard wordt een koningin van Franse afkomst met het nodige wantrouwen bekeken. Als er bij tijd en wijle weer vijandelijkheden uitbreken met Frankrijk, neemt dat nog toe. Marie Louise wordt het voorwerp van tal van complotten: eerst wordt haar vroegere voedster, Françoise-Nicole Quentin, die als dienstbode deel uitmaakt van haar hofhouding, ervan beschuldigd de koning te willen vergiften en haar middelen toe te dienen die een zwangerschap verhinderen. Onrechtstreeks is dat ook een beschuldiging aan het adres van Marie Louise zelf. De dienstbode wordt verhoord. In Frankrijk vreest men dat ze gemarteld wordt. Zowel Filips als Lodewijk XIV krijgt de verzekering dat dit niet het geval is. Ook de Spaanse koning schrijft aan Monsieur een brief waarin hij verzekert dat hij niet wist dat er vragen werden gesteld aan de vrouw. Hij bevestigt wel dat er een incident was met ontslagen dienstboden. Je mag je daarbij de vraag stellen in welke mate Carlos II in staat was om zelf een brief te schrijven of te dicteren. De dienstbode wordt het land uitgegooid en krijgt in Frankrijk van Monsieur een kamer in het Palais-Royal. Dit schandaal is nog maar gepasseerd of Marie Louise wordt ervan beschuldigd een liaison met een Franse gardeofficier, de markies de Mery, te hebben. Hij heeft haar tot in Spanje begeleid. Beiden zijn in Frankrijk vrij close omgegaan met elkaar en het valt op dat de officier zijn terugreis naar Frankrijk telkens uitstelt. De koningin schreeuwt haar onschuld uit, onder andere in een brief aan Lodewijk XIV. Die vraagt haar om haar vader niet direct op de hoogte te brengen, omdat

Filips al te hard aangedaan zou zijn door de affaire met de voedster. Ook de koning zelf zou zo woedend geweest zijn dat hij bijna een leger naar Spanje stuurde. Filips en Lodewijk XIV verwijten later Madame dat ze de controverse in de hand heeft gewerkt door het geflirt tussen Marie Louise en de markies in het verleden toe te staan en de verkeerde gouvernantes te kiezen. Er vallen dan ook enkele ontslagen in Saint-Cloud. Maar de Spaanse koning Carlos II blijft affectie tonen voor zijn Franse vrouw. Marie Louise verdedigt zo goed als mogelijk de Franse belangen aan het hof en probeert Carlos II naar haar hand te zetten. De koning is echter een windbuil zonder ruggengraat. De Oostenrijksgezinde factie aan het hof wordt zeer ongerust als Lodewijk XIV meldt dat hij in 1686 de grensstreek met Spanje wenst te bezoeken. Hij wil daarbij graag kennismaken met Carlos II en suggereert dat Monsieur een bezoek aan zijn dochter in Spanje kan brengen. Dat nieuws is een echte opsteker voor Marie Louise. Ook Carlos II lijkt blij over de nakende ontmoeting, maar de Oostenrijkse ambassadeur aan het Spaanse hof probeert de gemoeieren te verhitten. Hij wijst de koning-moeder erop dat Monsieur weleens de koning zou kunnen komen vergiften, net zoals hij met zijn eerste vrouw heeft gedaan. Tot grote opluchting van de pro-Oostenrijkse factie zegt Lodewijk XIV de aangekondigde reis af wegens gezondheidsredenen. Marie Louise vervalt in een depressie en wordt nog meer het doelwit van haar vijanden aan het hof. Een ongeruste Monsieur stuurt een koerier naar Carlos II om te informeren naar de gezondheidstoestand van zijn dochter. In januari 1689 komt het plotse nieuws dat zij zwanger zou zijn, maar Marie Louise ontkracht dat in een schrijven. Carlos II was overigens impotent en zou bij de daad behoorlijk geassisteerd moeten worden. Aan het eind van dezelfde maand ontvangt Monsieur een paniekerige brief: Marie Louise is ervan overtuigd dat ze vergiftigd zal worden en vraagt een tegengif op te sturen. Een ongeruste Filips stuurt haar onmiddellijk een kruidenaftreksel dat zou helpen tegen vergif. Op 19 februari arriveert om middernacht in Versailles een koerier met het nieuws van

CHARTRES

Filips van Chartres Orléans, regent van Frankrijk (1674–1723)
(Jean-Baptiste Santerre)

Filips van Chartres, de zoon van Monsieur en Madame, groeit uit tot een intelligente en spitsvondige jongeman. Zijn ouders besteden veel aandacht aan zijn opleiding en opvoeding. Ook binnen dat domein spelen traditie en ceremonieel echter een belangrijke rol. De prins beschikt over een eigen huishouden van dienaars en dienaressen met aan het hoofd een gouvernante. Dat laatste ambt is een soort van voorrecht en zelfs erfelijk. Het wordt uitgeoefend door Mademoiselle de Cerambault, die dat al voor de oudste dochters van Monsieur deed. Zij wordt niet gehinderd door enige opvoedkundige kennis, heeft een gokverslaving en draagt een sluier van zwarte zijde om 'haar fraaie gelaat te beschermen'. Als Filips in 1681 zeven jaar wordt, verliest hij letterlijk zijn babykleding (jurken en andere eenvoudige kledij). Op weg naar volwassenheid komt hij onder een gouverneur die verder verantwoordelijk is voor zijn opvoeding. Ook die functie is hoofdzakelijk ceremonieel. Hun taak is ertoe beperkt aanwezig te zijn bij het opstaan, het gaan slapen en de maaltijden van hun pupil. Het echte werk gebeurt door een vicegouverneur en leerkrachten. Monsieur kiest als gouverneur voorname edellieden van wie de positieve reputatie aan het hof moet afstralen op zijn huis. Voor sommigen is de toelage verbonden aan de functie ook meer dan welkom. De markies de Silly, bijvoorbeeld, gaat gebukt onder zware gokschulden. Het probleem is dat Monsieur vooral bejaarde heren kiest die niet lang na hun aanstelling overlijden, tot groot jolijt van het hof. Enkele leerkrachten en een vicegouverneur drukken echt een stempel op het doen en laten van Filips van Chartres. De eerste belangrijke leerkracht is Nicolas-François de Saint-Laurent, een geduldig en deugdzaam man. Hij sterft echter in 1687, waarna zijn assistent Guillaume Dubois zijn plaats inneemt. De geestelijke Dubois komt als zoon van een apotheker uit de middenklasse. Hij is intelligent, geestig,

onbevangen en ruimdenkend. Hij stimuleert Chartres' voorliefde voor muziek, kunst en wetenschap. Verder toont Filips interesse voor geschiedenis, geografie, astronomie, geometrie en talen. Het valt op dat Chartres een enorm goed geheugen heeft en uitblinkt in tal van die studiedomeinen. Paardrijden, dansen en wapenkunde liggen hem minder goed. Ook heeft hij last van bijziendheid. Abbé Dubois leert Filips ruim denken over seks en godsdienst. Filips eigent zich voor de rest van zijn leven een attitude toe die een combinatie vormt van nieuwsgierigheid, scepticisme en geamuseerdheid. Ook Saint-Simon, de latere beruchte chroniqueur, volgt samen met hem enkele lessen. Terwijl hij Monsieur in zijn geschriften meestal kraakt, schrijft hij aanvankelijk met bewondering en toewijding over zijn vriend Chartres. Binnen het hof van Orléans rijst de kritiek op abbé Dubois en zijn liberale aanpak, zeker tegenover de godsdienst. De criticasters zijn vooral jaloers op de belangrijke positie die hij als niet-adellijke aan het hof bekleedt. Madame, die instaat voor de opvoeding van haar (stief) kinderen en beschermelingen, blijft hem echter steunen. Zij wenst voor haar zoon een vrije opvoeding die afwijkt van wat de dauphin heeft moeten ondergaan. Onder de hoede van bisschop Bossuet kreeg die een dogmatische opvoeding waarin niet getwijfeld mocht worden aan de godsdienst of de koninklijke macht. Zelfstandig denken was al helemaal uit den boze.

LIBERTIJD

Een volgende belangrijke stap voor de vorming van Filips van Chartres is de kennismaking met Charles de Nocé, de zoon van zijn vicegouverneur. Die introduceert hem in zijn vriendenkring van epicuristen. De klassieke filosoof Epicurus (306 v.Chr.-270 v.Chr.), die aan de basis van hun filosofie ligt, streefde naar een gelukkig en rustig leven, vrij van alle pijn. De goden hadden volgens hem geen invloed op de mens. Epicurus geloofde in de vrije wil en in het onderzoekend ontdekken

van de natuur (empirisme). De mens mag genot nastreven om zijn natuurlijke behoeften (vooral eten en drinken) te bevredigen. Een eenvoudig leven is daarbij prijzenswaardig. Later interpreteert men dat zoeken naar genot heel wat ruimer en zet men dat zelfs wat centraler in het epicuristisch denken. Filips van Chartres evolueert tot een libertijn: met zijn vrienden stelt hij religie in vraag, propageert hij het individuele zelfstandig denken en stelt hij weinig morele grenzen. Daarin lijkt hij op zijn oudoom Gaston van Orléans. Filips blijft zijn hele leven ook interesse tonen voor wetenschappelijk onderzoek en experimenten, iets wat Gaston pas op latere leeftijd begint te doen als hij in ballingschap in zijn paleis te Blois zit.

Filips van Chartres ontsnapt niet volledig aan het dagelijkse hofceremonieel van Versailles. Net zoals zijn jongere zus, Elisabeth-Charlotte van Orléans, krijgt hij eigen vertrekken in het koninklijk paleis toegewezen. Vanaf de leeftijd van tien jaar neemt Chartres dikwijls in gezelschap van zijn vader en moeder deel aan officiële ontvangsten. Hij draagt dan een rode jas of mantel, die verwijst naar het huis Orléans. Filips moet ook aanwezig zijn bij hofceremonies. Een uurrooster, opgesteld door Dubois, maakt dat duidelijk:

08:00	Opstaan, aanwezig zijn bij het opstaan van de koning.
09:00	Naar de stallen.
10:00	Naar de mis (in aanwezigheid van de koning). Ontmoeting met Monsieur en Madame. Lunch. Lessen Duits, Latijn en geschiedenis tot aan de wandeling. Twee uren in openlucht. Tot avondeten: Studie.
ca. 22:00	Naar het souper van de koning, indien hij niet aanwezig is geweest bij het opstaan.